

Otec, otec a dítě: Gay muži a rodičovství*

VĚRA SOKOLOVÁ**

Fakulta humanitních studií UK, Praha

Father, Father, and Child: Gay Men and Parenthood in the Czech Republic

Abstract: The article is based on the first sociological study of the attitudes and preferences of Czech men who identify themselves as gay towards (gay) fatherhood, family, and parenthood. The main arguments of the study evolve around the themes of the (overwhelmingly positive) parental desires of the gay men participating in the study; their internalised moral dilemmas connected to gay fatherhood; the reproductive choices and limits that structure the attitudes of gay men towards parenthood and family; and gender stereotypes about family/parenting models and the roles these men occupy. The article is divided into two main parts. The first part introduces the context and current state of sociological scholarship and research on gay fatherhood and homoparentality. The second part of the article discusses results, an interpretation, and an analysis of the empirical findings of the study.

Keywords: homosexuality, fatherhood, gay and lesbian parenthood, masculinity, family structure, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2009, Vol. 45, No. 1: 115–145

1. Úvod

Diskurz rovnoprávného postavení gay mužů a lesbických žen ve společnosti a legislativa registrovaného partnerství v mnoha zemích Evropy a zámoří nabrala v posledních dvou desetiletích nádech určité neodvratitelnosti. I když otázka gay a lesbického rodičovství stále funguje jako rozbuška, dostala se do popředí společenského zájmu jako velmi důležité integrální téma nejen diskusí o rovnoprávnosti sexuálních menšin, ale i obecných otázek uznání, různých forem diskriminace a lidských práv. Podle slovinské socioložky Alenky Švab jsou gay a les-

* Poděkování patří Kristýně Ciprové za spolupráci na výzkumné práci a za podnětné diskuse nad projektem; Kateřině Kolářové a Michaelovi L. Smithovi za inspirativní komentáře prvního draftu článku a nekonečné diskuse při tříbení argumentace; anonymním recenzentům/kám SČ za detailní a precizně formulované kritické připomínky; a Markovi Skovajsovi a Aleně Krížkové za metodologické poznámky a pečlivou editační práci. Největší dík patří samozřejmě všem našim respondentům, bez nichž by tato studie nemohla nikdy vzniknout.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Věra Sokolová, Ph.D., Katedra genderových studií, Institut magisterských studií FHS UK, Husníčkova 2075, 158 00 Praha 13, e-mail: verasokolova@email.cz.

bická partnerství a rodiny jak motorem společenských změn pozdní modernity, tak zároveň důsledkem těchto změn [Švab 2007: 217]. I když možnosti a limity gay a lesbického rodičovství jsou stále uzavřené v mantinelech diskurzů o tzv. tradiční rodině a obavách o bourání „trvalých hodnot“ západní civilizace, nezávisle na odhlasovaných zákonech a legislativních úpravách gay a lesbické rodiny existují a lépe či hůře fungují.

Dá se bez nadsázky říci, že trend gay a lesbického rodičovství je na permanentním vzestupu, jak dokládají nejen (zejména zahraniční) odborné studie a výzkumy, ale především výpovědi a životní příběhy samotných gay a lesbických rodičů. I přes toto společenské zviditelnění se však v České republice jedná o téma, které v odborné literatuře stále stojí mimo substantivní a systematický badatelský a akademický zájem. Navíc, diskuse o gay a lesbickém rodičovství je téměř vždy zaměřena na lesbické ženy a rodiny. Co se gay mužů týče, argumenty se většinou omezí na strohé konstatování, že gayové děti v zásadě nechtějí, a toto téma pro ně tudíž není příliš relevantní [June 2006; Doležal 2006].

Následující článek se zabývá otázkou gay rodičovství v kontextu diskurzů rodiny a homoparentality právě z pohledu samotných gay mužů, který v diskusích o těchto tématech citelně a zásadně chybí. Hlasy gay mužů jsou přitom velmi cenné a zajímavé i proto, že gay otcové v podstatě zpochybňují hned několik stereotypů najednou: již zmíněnou představu, že gay muži o děti nestojí; názor, že homosexuální rodiče jsou vzhledem ke své sexuální orientaci nežádoucí či nekompetentní; a argument, že muži jsou z podstaty svého pohlaví méně přirození či méně důležití rodiče než ženy. Článek je rozdělen do dvou hlavních částí. První část zasazuje tematiku gay otcovství do kontextu současné odborné, zejména sociologické, literatury. V této pasáži jsou představeny hlavní trendy, koncepty a argumenty výzkumů o gay a lesbickém rodičovství s důrazem na vývoj a současnou situaci tematiky gay otcovství. Druhá část představuje původní empirický výzkum, první svého druhu v České republice, jenž tvoří podstatu analytické části tohoto článku. Stěžejní součástí tohoto výzkumného projektu bylo třicet hloubkových polostrukturovaných rozhovorů s muži, kteří se identifikují jako gayové, z celé České republiky. Projekt zkoumal jejich postoje a názory na gay otcovství a rodičovství, zejména, jak je podle nich tato otázka v české společnosti konstruovaná, jak a kde představy o (potenciálních) gay otcích podle jejich názoru vznikají a jakými způsoby jsou podle nich tyto představy udržovány či transformovány.

Koncepční rámce výzkumu, jež tvořily zároveň i argumentační kostru vstupních otázek tohoto projektu, byly vedeny podél čtyř hlavních os: 1) stěžejní byly rodičovské touhy a představy gay mužů v kontextu postojů české společnosti k otázce gay a lesbického rodičovství; 2) reprodukční postoje a strategie gay mužů v kontextu jejich vnímání ženské/mužské a heterosexuální/homosexuální duality; 3) genderové aspekty a konstrukce „homosexuální“ rodiny, tj. do jaké míry je z pohledu zkušeností, možností a potřeb gay mužů možné hovořit o *homosexuálním rodičovství* nebo zda je nutné striktně rozlišovat *lesbické mateřství*

a *gay otcovství*; a 4) genderové názory na propojení a komparaci identit a pozic (gay) muže a (gay) otce v české společnosti, jak je konstruuji a chápou samotní gay muži. Odpovědi respondentů, které projekt zachytil a jež tento článek analyzuje, přinesly některé velmi zajímavé výsledky, které doplnily výše popsané koncepční osy o významná, v otázkách ne nutně artikulovaná témata. Jako jedny z prominentních témat se např. ukázala být internalizovaná morální dilemata *gay otcovství*, jež dominovala přemýšlení o tomto tématu u většiny dotázaných mužů; role coming outu v proměně vlastních rodičovských ambicí a tužeb; dvojitá stigma *gay otců*; či vnímání *gay otcovství* jako důležitého generačního markeru rozdělujícího před a polistopadové generace *gay* komunity.¹

2. *Gay otcovství* v odborné literatuře

V českém akademickém diskurzu, sociologii nevyjímaje, je téma *gay otcovství* zatím téměř zcela neviditelné a neprozkoumané. Není ani součástí tematicky mužských studií či nové mužské identity, ani nefiguruje jako stěžejní téma v rámci stávajících textů a diskuzí o (homo)sexualitě a (homo)parentalitě. Nedávně, a v jiných ohledech velmi slibné, sociologické a psychologické odborné diskuse o „novém mužství“ a „novém otcovství“ se zatím týkají téměř výhradně pouze heterosexuálních mužů a téma *gay* mužů/otců se ani v jedné disciplíně zatím neprosadilo [Dudová, Hastrmanová 2007; Maříková, Vohlídalová 2007; Šmídová 2007]. V rámci diskusí a publikací o *gay* a lesbické identitě, rodině a homoparentalitě jsou zase otázky *rodičovství* spojené téměř výhradně s lesbickými ženami a jejich rodinami [Nedbálková 2005; Polášková 2007; Jojárt 2000].²

V zahraničí, zejména ve Spojených státech a západní Evropě, je situace dramaticky odlišná. Již od konce 70. let minulého století se začaly objevovat první sociologické studie a přehledy článků týkající se přímo fenoménu *gay otcovství*. Tato literatura se nicméně týkala hlavně *gay* mužů, kteří se stali otci v průběhu předchozích heterosexuálních vztahů a hlavní argumenty se zaměřovaly zejména na otázky, jak sdělit svou homosexuální orientaci svým dětem, či jaký s nimi mít vztah. Tato literatura a s ní spojené výzkumy zatím nepředkládaly otázku *gay otcovství* jako vědomou a uvědomělou volbu a součást otevřené *gay* identity, ale spíše jako buď žádoucí, nebo nechtěný důsledek heterosexuálních svazků [Voeller, Walters 1978; Miller 1979; a zejména Bozett 1980, 1993].

¹ Tento článek neargumentuje, že *gay*, lesbická či *gay* a lesbická „komunita“ reálně existuje, a už vůbec ne, že tato komunita je jednotná. Otázka existence či neexistence *gay* a lesbické komunity u nás a její jednotnost/pluralita je předmětem mnoha odborných i veřejných diskusí a polemik, do nichž se zapojuje i sama autorka v jiných statích [viz Sokolová 2004, 2006].

² Situace je trochu odlišná v rámci vlastní *gay* a lesbické komunity, jak je evidentní např. ze současných aktivních webových portálů. Významný je zejména rozsáhlý portál věnovaný výhradně tematice *gay* a lesbického *rodičovství*: www.drba.cz.

V 90. letech následoval první velký rozmach odborné literatury o gay otcovství, která odrážela a dokumentovala skutečnost, že minimálně od poloviny 80. let minulého století se gay rodičovství stávalo stále viditelnější součástí společenské reality v západní Evropě a USA. Podle Terryho Boggise, ředitele newyorského centra pro opuštěné děti, jehož ve své práci cituje Gerald Mallon, byl rozmach gay otcovství na konci 80. let minulého století ve Spojených státech spojen s propojenými fenomény dozrání nové generace gay mužů, kteří se již jako otevření gayové rozhodli, že chtějí založit rodiny a být otci, a krize v opatrovnické péči, kdy se v dětských domovech a ústavech „nahromadily“ „neumístitelné“ děti, často s vrozenými alkoholovými a drogovými závislostmi, HIV pozitivní či s jiným handicapem. Podle Boggise byli gay muži nejprve přesvědčeni, že cesta k otcovství vede právě přes adopci těchto neumístitelných dětí se zásadními zdravotními problémy. Teprve poté jim došlo, díky nastartování procesu adopcí a následné celospolečenské diskusi na toto téma, že i oni mohou adoptovat či jinak získat zdravé či malé děti. Velkou roli v této transformaci uvědomění gay otců hrála podle Boggise změna společenského myšlení a kultury přemýšlení o sexualitě [Boggis, cit. podle Mallona 2003: 27].

Odborné sociologické a psychologické studie, které o homoparentalitě na konci 80. a v průběhu 90. let v zahraničí vznikaly, se dají rozdělit do dvou hlavních proudů. Jeden proud, sdružující zejména oponenty gay a lesbických práv, se zaměřil na poukazování na to, že děti homosexuálních rodičů jsou vystaveny větším rizikům různých negativních důsledků [Cameron, Cameron 1996; Wardle 1997; Popenoe 1993; Blankenhorn 1995; Whitehead 1993]. Na druhou stranu, druhý proud zejména psychologických studií neustále dokazoval, že v podstatě neexistují žádné rozdíly ve vývojových důsledcích mezi dětmi z rodin heterosexuálních či homosexuálních rodičů [Patterson 1992; Golombok, Tasker 1994; Allen, Demo 1995]. Společným jmenovatelem obou přístupů bylo to, že problematiku gay a lesbického rodičovství řešily výhradně optikou vlivu tohoto prostředí na děti, nikoliv průhledem homosexuálních rodičů samotných. Podle amerických sociologů Judith Stacey a Timothyho Biblarze navíc tato vyhraněná výzkumná dualita vyprodukovala natolik defenzivní koncepční pojetí obou proudů, že tento vývoj doposud brzdí intelektuální vývoj v sociologii gay a lesbického rodičovství [Stacey, Biblarz 2001].

Akademická produkce v tomto období byla stále více podporovaná a doplňovaná prvními autobiografickými příběhy gay mužů, kteří se stávali otci jako otevření gayové [Morgen 1995; Shernoff 1996]. V roce 1993 dokončil Albert Sbordone svou hojně citovanou disertační práci tzv. „nových gay otců“, která byla postavená na studii 78 mužů, jež se stali otci právě již jako otevření gayové prostřednictvím adopcí či dohod s náhradními matkami. Ve své studii Sbordone srovnával těchto 78 gay otců s 83 bezdětnými gay muži a zjistil, že gay otcové vykazovali jednoznačně vyšší míru pozitivní sebeidentifikace a menší míru internalizované homofobie než bezdětní gayové. Sbordone postuloval, že tento markantní rozdíl v osobních postojích gay mužů k sobě samým je právě důsledkem

pozitivního vlivu otcovství na jejich gay identitu [Sbordone 1993]. Nicméně je otázka, do jaké míry je tento postulát pouze jednosměrný. Pozitivní gay identita a sebepojetí těchto mužů mohly být samozřejmě spíše příčinou než důsledkem realizace jejich otcovství.

Po roce 2000 již nebylo možné odborné i populární publikace specificky a výhradně o gay otcovství přehlédnout [Barret, Robinson 2000; Johnson, O'Connor 2002; Mallon 2003; McGarry 2003; Strah, Margolis 2003; Ziegler 2004; Menichiello 2006; Sember 2006]. V populární literatuře začaly dominovat rádcovské a komunitní publikace, které se zaměřovaly zejména na emocionální, právní a psychologické rady a podporu gay mužům a párům, jež usilovaly o získání dítěte. Rozhodně stojí za zmínku dva aspekty těchto publikací. Za první, většina těchto knih pochází z renomovaných nakladatelství. A za druhé, většina publikací se zaměřila nejen na logickou otázku adopcí, ale také na způsoby stávání se otci prostřednictvím náhradního mateřství či alternativních rodinných modelů společných domácností s lesbickými páry. Profesorka lékařské fakulty Yale University Dorothy Greenfeld dokonce nedávno argumentovala na stránkách známého odborného časopisu, že „páry gay mužů, kteří se snaží dosáhnout otcovství prostřednictvím asistované reprodukce, si zaslouží stejnou pozornost a péči, jakou dostávají ostatní páry, lesbické a heterosexuální, v centrech umělého oplodnění po celé zemi“ [Greenfeld 2007: 20].³ V článku Greenfeld na druhou stranu není nepodstatné, že ve své argumentaci podporuje pouze gay muže, kteří žijí spořádaným párovým životem. Zatímco na jednu stranu zpochybňuje výsadu heterosexuálních párů a lesbických žen vychovávat děti a využívat podporu při asistované reprodukci, na druhou stranu zároveň ukotvuje klasický model rodiny se dvěma rodiči.

Po roce 2000 také enormně vzrostla produkce článků a studií s tematikou gay otcovství publikovaných v prestižních odborných časopisech, jako jsou *American Sociological Review*, *Signs*, *Sexualities*, *Journal of Marriage and the Family*, *Fertility and Sterility*, *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, *Journal of Homosexuality* a další. Vzniklo i několik nových odborných časopisů zaměřených na tematiku GLBT rodičovství, zejména *Journal of GLBT Family Studies*, který od roku 2005 publikuje odborné články výhradně s touto tematikou. Nejnovější studie gay otcovství se zabývají spíše interdisciplinární etnografickou sociologií, která mapuje a analyzuje narativy rodičovských tužeb a reprodukčních strategií gay mužů v kontextu obecné transformace intimity a rekonfigurace rodinných modelů a vztahů v celé „západní“ civilizaci. Společným jmenovatelem těchto studií je pak zejména argument o tvořivém a inspirativním, i když mnohdy kontroverzním, potenciálu, jež realita gay otcovství a s ním nutně spojená transformace konceptů rodiny, mas-

³ Pozoruhodná je i trochu příliš didaktická dětská kreslená a rýmovaná publikace *One Dad, Two Dads, Brown Dad, Blue Dads* (Jeden táta, dva tátové, hnědý táta, modří tátové). V této rozverně a příjemně ilustrované knížce se spolu srovnávají dvě děti, jedno z tradičtější rodiny a druhé se dvěma modrými otci. Na konci příběhu dojdou děti k poznání, že modří tátové vlastně nejsou vůbec jiní, kromě jednoho malého rozdílu [Valentine, Sarecky 2004].

kulinity a otcovství obecně přináší [zejména Oswald 2002; Schacher, Auerbach, Silverstein 2005; Stacey 2006].

Ve střední a východní Evropě se současné sociologické diskuse a publikace o gay a lesbické problematice stále zaměřují spíše na otázky samotné gay a lesbické identity, kolektivní subjektivity, občanských práv, mediální reprezentace, a obecně situace postavení gay mužů a lesbických žen ve společnosti [Kuhar 2003; Sokolová 2006; Švab, Kuhar 2005; Kuhar, Takács 2007; Nedbálková 2007; Rada vlády ČR 2007; Fábry 2007]. V České republice a na Slovensku bylo zatím publikováno mizivé množství sociologických studií o homoparentalitě. Nejdůležitějšími jsou v této oblasti práce Kateřiny Nedbálkové [Nedbálková 2005], Evy Poláškové [Polášková 2007] a Pauly Jójárt [2000]. Nicméně, všechny se ve svých studiích zaměřily za prvé na zkoumání vzniku a fungování již stávajících rodin, a za druhé (z povahy věci) převážně na lesbické rodiny. Výzkumy týkající se homoparentality a reprodukčních strategií v postkomunistických zemích jsou také většinou součástí větších a obecnějších studií, které primárně zkoumají výchozí situaci, hodnotové orientace a životní postoje gayů a leseb. Za zmínku zde stojí dva rozsáhlé výzkumy, oba první svého druhu ve svých zemích, jejichž výsledky a argumenty jsou relevantní i pro analýzu tohoto výzkumu o gay otcovství v České republice.

Kvantitativní výzkum maďarské socioložky Judit Takács o hodnotových preferencích maďarských gayů provedený v letech 1998–2000 indikuje, že v rovině seberepektu, zodpovědnosti, odvahy, odpuštění, nezávislosti, materiálního zajištění, rovnosti, svobody a společenského uznání není žádný rozdíl mezi mužskou populací, která se identifikuje jako gay, a která nikoliv. Z těchto výsledků jasně vyplývá, že výše zmíněné hodnoty jsou sdílené nezávisle na sexuální orientaci a sebeidentifikaci jako gay. Na druhou stranu, Takács zjistila signifikantní rozdíly v hodnotových preferencích týkajících se rodiny a rodinných jistot. V této sadě otázek vyšlo najevo, že maďarští muži, kteří se identifikují jako gayové, dávají daleko menší důraz na rodinu a rodinné jistoty jsou pro ně daleko méně důležité než pro muže, kteří se jako gayové neidentifikují.

Takács argumentuje, že tyto podstatně nižší preference se dají interpretovat dvěma způsoby. Za prvé, rodinné prostředí gay mužů reflektuje negativní vnímání homosexuality v maďarské společnosti, které se pak projevuje jako zdroj napětí mezi gay muži a jejich rodinami, což ústí v jejich spíše chladný vztah k rodinným hodnotám. Za druhé, současná normativní a úzce vymezená definice „rodiny“ jako klasicky heterosexuální, nukleární jednotky, zabraňuje gay mužům vnímat „rodinné jistoty“ či rodinné štěstí jako hodnoty, které je možné a žádoucí dosáhnout. Na druhou stranu, gay muži považovali „opravdovou lásku“ a „opravdové přátelství“ za daleko důležitější než muži, kteří se jako gayové neidentifikovali. Takács tento rozdíl interpretuje jako logický důsledek a substituci pro často problematické a gayům institucionálně upírané „rodinné jistoty“ [Takács 2007: 188].⁴

⁴ Výsledky tohoto výzkumu byly poprvé publikované již v roce 2004 v maďarštině.

Socioložka Alenka Švab provedla podobný výzkum v letech 2003 a 2004 ve Slovinsku. Její nedávný článek se již zaměřil přímo na reprodukční preference lesbických žen a gay mužů, nicméně zdrojový materiál pro tuto studii vyšel také z obecného rozsáhlého sociologického výzkumu každodenního života slovinských gayů a leseb. Zatímco Takács srovnávala postoje a preference gay a heterosexuálních mužů, Švab se zaměřila na srovnávání názorů a postojů gay mužů a lesbických žen. Z její studie vyplynulo, že v podstatě není žádný rozdíl v rodičovských touhách lesbických žen a gay mužů (v obou skupinách si zhruba 40 procent dotazovaných přálo mít děti a zhruba stejné procento je mít nechtělo, zbytek byl nerozhodnutý), touha po dítěti se v jejím výzkumu lišila pouze s ohledem na věk respondentů [Švab 2007: 218]. Zajímavé byly výsledky a argumenty Švab ohledně gay a lesbických rodinných modelů. Švab argumentuje, že vzhledem k absenci společensky uznávaných reprodukčních modelů pro stejnopohlavní páry mají gay muži a lesbické ženy volnost vytvářet si vlastní reprodukční volby.

Na rozdíl od heterosexuálních žen a mužů, jejichž reprodukční a rodičovské touhy jsou svázány do celkem očekávatelných pravidel a vzorců rodinného soužití, gayové a lesby paradoxně mají vzhledem k nemožnosti realizovat své rodičovství klasickým normativním způsobem daleko širší pole možností, jak své představy o rodině a výchově dětí uskutečnit. Švab rozhodně nepochybuje, že gay muži a lesbické ženy jsou samozřejmě vystaveni společenským a legislativním bariérám a překážkám. Nicméně poukazuje na to, že vzhledem k nutnosti „zařídít se jinak“ mají gayové a lesby celkem volné působíště a potenciál reinventovat dominantní diskurzy a vzorce rodinného života [Švab 2007: 219]. Na druhou stranu její výzkum ukázal, že navzdory těmto možnostem a stále většímu gay a lesbickému praktikování alternativních rodinných modelů (zejména v západní Evropě), většina gayů a leseb ve Slovinsku ve svých preferencích stále zdůrazňuje aspekty klasického modelu biologického rodičovství, kdy sociální rodičovství a adopce jsou vnímány spíše jako nouzové varianty [Švab 2007: 222–223].

3. Výzkum gay otcovství v České republice: vzorek a metoda

Tento výzkum, který jsme provedly v letech 2006 a 2007,⁵ ukázal mnohé podobné výsledky jako studie Takács a Švab. Nicméně, vzhledem k tomu, že tento výzkum byl od samého počátku zaměřen výhradně na gay muže a jejich představy o otcovství a rodičovství, jeho výsledky odkryly a poukázaly také na mnohé jiné aspekty, zejména ohledně genderových postojů a stereotypů gay mužů či jejich morální obavy z rodičovství, které se ve zmíněných studiích neobjevují. Následující kvalitativní textová analýza je založena na padesáti nahraných hodi-

⁵ Projekt jsem připravovala v průběhu roku 2006, samotné rozhovory se uskutečnily od října 2006 do března 2007. Na vedení rozhovorů se mnou spolupracovala studentka magisterského programu genderových studií FHS UK v Praze Kristýna Ciprová, jež vybrané aspekty tohoto výzkumu zároveň zpracovala ve své diplomové práci.

nách a více než 400 stranách přepsaných rozhovorů s třiceti gay muži ve věku 18 až 50 let z celé České republiky.⁶ Všechny rozhovory byly vedeny na základě stejně formulovaných otevřených otázek, z nichž se pak každý rozhovor ubíral trochu jiným směrem, podle odpovědí a postojů respondenta. V úvodu článku byly představeny čtyři hlavní osy výzkumu, jež tvořily jeho koncepční rámec a podle kterých byly otázky rozhovorů strukturovány do tematických skupin.⁷ Získaná data z odpovědí respondentů v rámci každé z těchto os (skupin otázek) byla poté analyzována prostřednictvím interpretativní fenomenologické analýzy (IPA). Tato metoda, jež původně vznikla v rámci psychologie, ale v poslední době se úspěšně rozšiřuje i do dalších sociálních věd, je ve svých obrysech podobná zakotvené teorii, a je tak ideálním nástrojem pro kvalitativní textovou analýzu polostrukturovaných hloubkových rozhovorů, neboť se zaměřuje na individuální myšlení a vnímání určitých fenoménů dotazovanými jedinci [Smith 1995; Smith, Osborn 2008; Smith, Larkin, Flowers 2009]. IPA se zdála být pro tento konkrétní výzkum velmi vhodná také proto, že zdůrazňuje podrobné a důkladné čtení motivací a způsobů, jimiž jedinci vytvářejí významy světa kolem sebe, konstruují své identity [včetně např. coming outu – Flowers, Buston 2001], plánují svá rozhodnutí [jako je např. lesbické mateřství – Tourni, Coyle 2002; Polášková 2007], a ve své podstatě kombinuje i prvky diskurzivní a narativní analýzy, jež zároveň

⁶ První skupina respondentů se rekrutovala z okruhu našich známých, zhruba dvě třetiny respondentů byly doporučeny a vybrány metodou sněhové koule. (Z třiceti respondentů, kteří se zúčastnili tohoto výzkumu, jsme každá z nás osobně znala maximálně pět respondentů, se kterými jsme dělaly rozhovor.) Demografický dotazník, jež respondenti vyplňovali před rozhovorem, se ptal na věk, místo bydliště, vzdělání, aktivistické vymezení, zda dotyčný žije v dlouhodobém vztahu a zda si přeje mít/vychovávat dítě. (Průměrný věk byl 27,5 let. 21 respondentů bylo z Prahy, zbytek z menších měst ČR. 13 respondentů mělo středoškolské vzdělání, 17 respondentů vysokoškolské nebo na VŠ v době výzkumu studovali. 4 respondenti se definovali jako aktivisté, zbytek nikoliv. 18 respondentů žilo v dlouhodobém vztahu, 6 či více měsíců. 24 respondentů si přálo mít/vychovávat dítě.) Vzhledem k preferenci zachování anonymity, kterou zvolila většina respondentů, tento článek v konkrétních citacích z rozhovorů pracuje se zvolenými jmény, které si respondenti pro sebe sami vybrali před zahájením rozhovoru. Demografický dotazník zpracovaný do tabulky je na vyžádání k dispozici u autorky.

⁷ 26 základních výzkumných otázek bylo rozděleno do čtyř skupin podle výše uvedených kritérií. Dotazováno bylo např.: Někteří gay muži v naší společnosti vyjadřují přání vychovávat dítě. Je pro vás gay identita slučitelná s rodičovstvím? Pál byste si vy osobně mít/vychovávat dítě? Prošlo toto přání nějakými proměnami? Jaké jsou podle vás největší problémy/překážky gay otcovství u nás? Setkal jste se někdy vy osobně se snahami jiných gay mužů pořídit si dítě? Vnímáte nějaké rozdíly mezi způsoby, jimiž se ve veřejném prostoru diskutuje otázka gay otcovství na straně jedné a lesbického mateřství na straně druhé? Jaké jsou vaše představy o každodenním fungování rodiny se dvěma gay otci? Je podle vás rozdíl, zda rodiče tvoří dvě lesbické matky či dva gay otcové? Pokud ano, v čem tento rozdíl spočívá a jak se projevuje? Jak vnímáte obecné představy o pozici a roli otce v české společnosti? Jak vnímáte společenské představy vztahu muž-dítě v české společnosti? Je podle vás vnímání gay otce u nás nějak ovlivňováno vnímáním role a pozice otce/muže jako takového? Seznam všech otázek je na vyžádání k dispozici u autorky.

odkrývají důležité systémy a mechanismy marginalizace a moci, v jejichž kontextu se respondenti pohybují [např. Kuhar 2003].

Témata, jež strukturují následující analýzu, propojují koncepční kostru vstupních otázek s kategoriemi, jež vystoupily přímo z odpovědí respondentů. Citace v článku jsou vybrané prostřednictvím principů IPA ze všech třiceti rozhovorů tak, aby pokryly dvě důležité dimenze: zachycení typických artikulací a pohledů respondentů na danou otázku na straně jedné a postihnoutí rozsahu vyjádřených pohledů a argumentů respondentů na danou otázku na straně druhé. Metodologicky je také nutné připomenout, že kvalitativní analýzy jsou ze své podstaty jiného rázu než studie kvantitativní, jejich výsledky hypotézy a argumenty spíše generují, než testují [Schacher, Auerbach, Silverstein 2005: 33]. Tato analýza si samozřejmě neklade žádné reprezentativní ambice, nicméně trendy postojů a přemýšlení, které představuje, vypovídají mnohé o disciplinačních mantinelech, do kterých se přemýšlení a pocity o otcovství a reprodukční strategie českých gay mužů musí často vejít.

Důležité je také podotknout, že na rozdíl od zahraničních studií, zmíněných v předchozí pasáži, i na rozdíl od českých studií zkoumajících lesbické rodiny, se tento výzkum zaměřil na postoje gay mužů k otázce rodičovství a otcovství, nikoliv tedy na gay muže-otce a rodiče jako takové (doplnění současné studie o tuto dimenzi je plánováno v příštím výzkumném projektu). I když jsme respondenty dopředu nijak neselektovaly podle kritéria otcovství (ani podle názoru na to, zda chtějí, či nechtějí mít děti), ani jeden z respondentů této studie nakonec nebyl otcem. Otázky výzkumu, i výsledné názory a argumenty mužů, kteří se jej zúčastnili, reflektují tuto skutečnost. Tento výzkum nezkoumal, jak *funguje* gay otcovství, ale jaké mají čeští muži, kteří se identifikují jako gayové, na (své) potenciální rodičovství názory, jaké mají touhy, jak vnímají své reprodukční možnosti a limity, co považují za největší překážky v cestě za otcovstvím, jaké jsou jejich výchovné a rodinné preference, jakým způsobem sami nahlíží na pozici otců v české společnosti a jak vnímají, že společnost nahlíží na ně.

Cílem představení odpovědí na tyto otázky, které u nás dosud zatím nikdo nezkoumal, a jejich následné interpretace a analýzy je zejména obohacení jak současných výzkumů o homoparentalitu a postavení gay mužů a lesbických žen ve společnosti, tak zároveň genderových diskusí a výzkumů o rodině, otcovství a „novém“ mužství. Začlenění optiky gay mužů do problematiky rodičovství totiž nutně proměňuje koncepční pojetí víceméně stále příliš heterosexuálně vedených diskurzů o rodině na straně jedné a genderově nevyvážených přístupů k homoparentalitě na straně druhé.

4. Rodičovské touhy a představy gay mužů

Jedním ze základních poznatků tohoto výzkumu byla skutečnost, že podstatná většina dotázaných (24 ze 30) uvedla, že by si přála mít a vychovávat dítě. I vzhledem k tomu, že věkový průměr respondentů byl pouze 27,5 let, je tato

skutečnost pozoruhodná. Vůbec totiž neodpovídá stereotypu, že gayové mít děti nechtějí [Junek 2006; Doležal 2006], a pokud ano, tak teprve až se v pozdějším věku „umoudří“ či unaví barovým stylem života:

U mě to bylo jasné od začátku, že teda ty děti chci. ... A vlastně i u mých kamarádů nebo bývalého přítele, tam to bylo vždycky tak jako u všech, že nám to bylo jasné už od coming outu (že chceme mít děti). (Petr, 24)

Co se bavím s lidma kolem sebe, tak neznám nikoho, kdo by nechtěl vychovávat děti. Jako z teplých kluků. ... Vždycky to nějak vyplyne z konverzace. Třeba se bavíte o sourozencích nebo tak a najednou z toho vyplyne, že máš spoustu neteří a synovců, a že by sis taky docela rád vychoval dítě. A většinou tam ta konverzace končí, protože to ještě není aktuální. ... Některý kluci jsou moc mladý nebo mají moc práce. Ale vždycky řeknou: jednou bych chtěl mít děti. No, a jak to chceš udělat? To ještě nevím. ... Podle mě je ta představa (že gayové nestojí o děti) naprosto vymyšlená, protože je neplatná. (Dalimil, 25)

Je to spíš právě naopak. Víím o spoustě gayů a oni prostě chtějí mít děti. A mezi sebou to řeší. (David, 29)

Většina respondentů se také shodla na tom, že otázka gay rodičovství je v naší společnosti neviditelná a lidé jsou podle nich přesvědčeni, že gay muži děti mít nechtějí a nestojí o ně. Nicméně, dotázaní muži si zároveň byli velmi dobře vědomi toho, že tato představa ve společnosti nevzniká nijak náhodně:

Je to úplně tabuizovaný téma (gay otcovství). Tím, že se o tom nikde nemluví, nepíše, ani gayové o tom moc nemluvě, protože gayové si s tím nemůžou ani moc nějak poradit, tak ... se z toho najednou stalo to, že si všichni myslí, že gayové nechtějí děti. ... Myslím si, že spousta kluků děti chce mít, akorát jsou tady překážky, který jsou těžko odbouratelný, ale jinak ta touha mít dítě tady mezi klukama určitě je. (Víteček, 23)

Myslím si, že se to celkově zkresluje, že gayové děti nechtějí. Zkresluje se to tím, že ono spíš není moc gayů, kteří by, ale je to můj názor, udržovali dlouhodobý monogamní vztah, ze kterého by potom vlastně postupem času pramenila i ta potřeba to dítě mít. Já tu potřebu necítím, ale to neznamena, že nedokážu pochopit, že někdo tu potřebu má, a je to v pořádku. Samozřejmě je spousta gayů, kteří by dítě chtěli, ale nijak to neprezentují, protože buď nemají partnera, nebo prostě zatím nemají, s kým by ho vychovávali. A z toho, že vlastně panuje takový názor, že gay komunita je příliš promiskuitní a je tam těch dlouhodobých monogamních vztahů málo, tak z toho potom může pramenit názor, že vlastně moc gayové o děti nestojí. (Tadeáš, 29)

Můj osobní názor je, že spousta gayů vůbec nepřemýšlí o tom, že by děti měli, protože to není ve shodě s nějakým gay mainstreamem. A myslím si, že spousta heterosexuál-

ních lidí děti má, protože se to stane. Protože jsou na to biologicky uzpůsobení. Nebo to očekávají jako běžnou součást svého životního cyklu. Ale protože gayové nemají biologické reprodukční schopnosti, tak se to nestane, a není očekáváno, že budou naplňovat nějaký společenský vzorec dětma. ... Když se podíváš na gay časopisy, tak většinou tam nejsou fotky šťastných dvojic s dětma a nejsou tam inzeráty na plenky. Myslím si, že gayové děti nemají z velké části, to je pravda, a nebo že si lidi myslí, že nechtějí, protože to nesouvisí s tím mainstreamem, který je viditelný. (Aleš, 27)

Aleš ve své artikulované odpovědi výstižně vysvětlil, proč rodičovské touhy u gayů a leseb rozhodně nejsou žádnou samozřejmostí:

Žádné touhy ani představy nejsou dané. Ty vznikají na základě toho, co absorbuješ během svého života. Pro spoustu (gay) lidí vůbec neexistuje představa, že by měli děti, tak ji ani nijak neartikulují. Existují nějaké běžné obrazy, které jsou dostupné, nějaké modely ve společnosti, podle kterých by sis představoval, že tvůj život bude takhle a takhle, to je to, čemu já říkám gay mainstream. A ten vůbec rodičovství nezahrnuje. Takže vyrůstáš v nějakém hetero-mainstreamu, který nemá v rámci svých hodnot a zobrazení a významů v sobě model gay rodičovství. Takže nějaká ta (rodičovská) touha asi nevzniká úplně běžně. (Aleš, 27)

Jeho odpověď jako by kopírovala argumenty sociologa Michaela Warnera, že pro plnohodnotné žití sexuální autonomie možnost volby, tolerance či liberalizace zákonů a legislativní úpravy nestačí. Co je neméně podstatné, je přístup k informacím a symbolickému prostoru, ve kterém vznikají naše představy o tom, co je myslitelné a přijatelné [Warner 1999: 7]. Historik Jonathan Katz podobně argumentoval, že lidé sice tvoří své individuální sexuální historie, nicméně nevytváří své sexuální životy jednoduše tak, jak se jim zlíbí. Jejich sexuality jsou součástí specifických modelů organizace společnosti převzatých z minulosti a jsou pouze postupně ovlivňovány jejich měnícími se touhami, jejich současnou mocí a aktivitou a jejich vizí lepšího světa [Katz 1990: 29]. Zároveň bylo z odpovědí respondentů evidentní, že tyto okleštěné představy bezdětného gay života, jak ze strany většinové společnosti, tak ze strany „gay mainstreamu“, jak se o něm vyjádřil Aleš, působí disciplinačním účinkem, jako účinná racionalizace rodičovských tužeb gay mužů:

Jeden kamarád to jednou vyjádřil, že se přeprogramoval z toho vlastně chtění mít děti na to nechtění. Ale nebylo to, že by je nikdy nechtěl mít, spíš prostě aby se netrápil, aby si tu bolest ušetřil, tak si vsugeroval, že je vlastně mít nechce, a tím pádem jakoby je nepostrádá. (Vladimír, 36)

Tím, že je ve vzduchu ta idea, že gayové děti vlastně ani nechtějí mít, tak to spoustu kluků přijalo automaticky i jako svojí ideu a ani neuvažovali o tom, jestli by to nemohlo být jinak. Prostě automaticky to potlačili jako nesmysl, že by oni mohli mít děti. (Vítek, 23)

Gayové jsou ovlivnění tím, že nemají tu vidinu toho, že by ty děti mohli nějakým normálním, nenáročným, akceptovatelným způsobem získat. Přeci jenom je to tak, že i když ty děti chcete a přemýšlíte o tom, jak to učinit v těch podmínkách, jaké konkrétně tady třeba v České republice momentálně jsou, tak je to dost komplikované přinejmenším, a proto to spoustu lidí odrazuje a spousta mladých lidí, se kterými jsem se bavil, to berou jako něco, co je nereálné, a proto o tom ani neuvažují. (Filip, 20)

Z názorů většiny respondentů (jejichž věkový průměr, jak již bylo řečeno, byl 27,5 let), vyplynulo, že oni sami toleranci ke gay rodičovství vnímají jako postoj, který je generačně vymezuje od starší generace gayů, kteří dospívali nebo prožili většinu svého dospělého života v komunistickém režimu.

Ten střední věk, řekněme 30 až 40 let, kdy ten chlap pociťuje, že by měl po sobě něco zanechat ... tak ty lidi se narodili v roce 1977 a prožili dospívání za hluboký totality, po revoluci jim bylo čtrnáct, ta společnost tady byla těžce homofobní ... Až tahleta (moje) generace dospěje o nějakých pět, šest let dál, tak pak si začne říkat, ano, teď bysme se možná mohli starat o děti. Protože oni už nemají problém s tím, jestli gay ano, či ne. (Ivo, 26)

I když většina z dotázaných zároveň přiznala, že mnoho, v několika případech dokonce žádné, starší gaye nezná, nestýká se s nimi a pouze „mají ten pocit“, jejich vlastní pozitivní postoje k rodičovství a touha po dítěti pro ně evidentně představují důležitý generační marker v rámci gay komunity a identity. Otázku rodičovství většina respondentů vnímala jako podobnou otázkám registrovaného partnerství a homosexuality obecně v tom, že pro ně představují témata, která se prý „často řeší a diskutují,“ zatímco pro starší generaci takové diskuse byly, podle nich, naprosto nepřijatelné.

Rok 1989 a sametová revoluce se v odpovědích často objevovaly jako explicitně zmiňované mezníky rozdělující „starší“ a „mladší“ generaci gayů.⁸ Nicméně, že to tak nemusí být, dokládá například výpověď Toníka, nejstaršího respondenta této studie, který k přání mít dítě „dospěl“ postupně, a politický režim v tom nehrál tu nejdůležitější roli:

Jak člověk přichází do těch let, jak se říká, začíná fotovatět, má ten pocit o někoho se starat. A když ty děti nemám, tak mám doma dvě kočky, to jsou jako moje dvě dcery. Takže mám o ně takovou starost, mluvím s nimi, a když jsem dlouho pryč, tak už mám starost, co doma dělají, jestli jim není smutno. Přitom jsou to zvířata, kterým

⁸ Vzhledem k věku respondentů tato studie samozřejmě nemohla ověřit druhou stranu tohoto zajímavého postoje, tj. zda starší a staří gay muži také sdílejí takto tematicky vymezené generační rozdělení. Nicméně je jisté velmi podstatné a informačně cenné, že většina respondentů se na tomto názoru shodla. Doufám, že další studie, zaměřená na starší generace gay mužů, přinese k této otázce doplňující informace, které umožní ji analyzovat daleko komplexněji.

je to naprosto jedno, kdy přijdu, hlavně když jim dám nažrat. ... Klidně bych i dítě vychovával. Nedělalo by mi to problém, a protože žiju sám, tak i sám bych klidně dítě vychovával. A myslím si, že bych ho vychoval dobře. Ne že by to bylo mým cílem, ale pokud by na věc přišlo, a byla by ta možnost, tak bych se tomu rozhodně nebránil. (Toník, 50)

Na druhou stranu byl Toník zároveň jedním z mála respondentů, který se přiklání k názoru, že „spousta jich (gayů) ani ty děti nechce mít.“ Tento svůj názor podložil argumentem o možném celoživotním vyrovnávání se s coming outem, což byla představa, kterou tímto způsobem žádný jiný – generačně mladší – respondent neřešil ani neartikuloval a která dává určitou legitimitu generačně vymezujícím se názorům ostatních respondentů:

Když má člověk starosti sám se sebou, tak těžko bude vyhledávat ještě nějaké navíc. To může být coming out, někdo to ani nepřijme, že je takový, trápí se tím celý život. Pořád na sobě něco řeší, něco mu vadí na sobě, nedokáže se s tím smířit, hlavně to nedokáže změnit. Tak potom nemá čas ani na ty druhé. A starat se o dítě je velká starost. To musí být odvaha. (Toník, 50)

V Toníkově výpovědi bylo „starání se o dítě“ nejen obsahově, ale i diskurzivně vyjádřeno jako cosi výjimečného, velmi náročného a nesamozřejmého, co vyžaduje velkou odvahu.⁹ Tato konstrukce vypovídá o značně jiném konceptním rámci přemýšlení o rodičovství, než jaký vyvstával z odpovědí mladších gay mužů či heterosexuálních mužů a žen. Toník se ve své odpovědi také dotkl otázky přijímání sebe sama, která nehrála u drtivé většiny respondentů významnou roli, nicméně zcela zásadně se projevila v etických otázkách spojených s gay rodičovstvím.

5. Morální dilemata gay otcovství

Vlastní průzkumy Gay iniciativy z roku 2003 a následně Gay a lesbické ligy z roku 2004, stejně tak jako průzkum Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR (CVVM) v květnu 2007, sice potvrdily, že míra tolerance vůči homosexualitě a homosexuálům se mezi českou veřejností v posledních letech stabilně pohybuje okolo 70 procent, nicméně, je také evidentní, že tato míra tolerance není replikovaná v otázce přijímání gay a lesbického rodičovství [Rada vlády ČR 2007: 45]. Podle průzkumu CVVM by adopce homosexuálními páry podpořilo pouze 22 procent respondentů, zatímco proti bylo 67 procent dotázaných [CVVM 2007a: 2].¹⁰ Jinými slovy, jedná se o jakousi „podmínečnou toleranci“ či „toleranci

⁹ Za vytříbení tohoto argumentu patří dík inspirativní diskusi s Kateřinou Kolářovou.

¹⁰ Navíc, podle březnového výzkumu CVVM z roku 2007, téměř třetina respondentů (29 procent) uvedla, že by nechtěla mít za souseda gay muže či lesbickou ženu [CVVM 2007b: 2].

za určitých podmínek“. Pokud gayové a lesby příliš nepřekračují představy společnosti o jejich tiché a co nejméně viditelné integraci, je vše v pořádku. Jakmile však gay muži a lesbické ženy prosazují své rodičovské zájmy a touhy, které jsou v rozporu s tradičním vnímáním rodiny jako heterosexuální instituce ženy a muže, kteří spolu vychovávají děti, tato tolerance se radikálně mění. Navzdory neustálému sebeujišťování o vysoké míře tolerance vůči sexuálním menšinám tato čísla hovoří o celkem výrazné, i když často pouze implicitně artikulované, homofobii přítomné v české společnosti [Rada vlády ČR 2007: 45; Sokolová 2004]. Křehkost a podmíněnost této společenské tolerance si velice dobře uvědomují i sami gayové:

V případě, že (gayové) to dítě mají, tak navazuje ještě ten další postoj společnosti, že gayové nemůžou vychovávat děti. To znamená, že je to může potom ještě dál stigmatizovat tím, že ... jste buzeranti, tak přece nemůžete vychovávat děti! (František, 28)

Je evidentní, a odpovědi respondentů to hromadně potvrzovaly, že gay muži jsou neustále vystavováni názorům a tlakům i svého blízkého okolí, že pro ně, zejména jako gay *muže*, je rodičovství něco zapovězeného, zvrhlého či směšného.

Když se mě (moje heterosexuální kamarádky) ptaly, jestli bych chtěl mít jednou děti, tak byly docela překvapené, že jsem jim řekl, že jednou určitě budu chtít mít děti, a právě docela dost jsme diskutovali o tom, jestli to je v pořádku z morálního hlediska nebo ne, když jsem gay a když by dítě vychovával gay pár, tak jestli by to to dítě mohlo nějak poškodit nebo ne. ... A i ony, leč jsou mladý a otevřený, měly s představou gay otce problém. (Vítek, 23)

Jedné mé kamarádce třeba i stačilo, že šli po ulici dva kluci, evidentně to byl táta a nějaký jeho kamarád, a vezli kočárek, a už to jí přišlo strašný, jenom to vidět, ježíšmarjá. A přitom se mnou normálně kamarádila a věděla, že jsem na kluky. Říkala, že to je prostě hrozný, že to vypadá hrozně. Neřešili jsme to nějak do hloubky, ale jakože ten vizuální (dojem), že je divný. (Petr, 24)

Gayové jsou a priori vnímáni, že to dítě budou osahávat, zneužívat a kdesicosi. S takovou reakcí jsem se už setkal, že by to dítě vychovávali pro svoje nějaký jako sexuální potěšení. (Ivo, 26)

Z odpovědí některých respondentů vyplynulo, že v rámci svých rodin, kde svou gay identitu žijí zcela otevřeně, zpochybňují zažitě představy o bezdětných životech gay mužů v nenápadných, téměř bezděčných, každodenních situacích. Nicméně pochopení pro své potenciální rodičovství mnoho z nich nenašlo ani tam:

Když třeba nechci vyhodit svoji oblíbenou hračku, s tím, že jednou ji třeba bude mít moje dítě, tak se mi akorát vysmějou, že já stejně žádný dítě mít nebudu. Tak na to jim vždycky odpovím, že nejsem neplodnej, tak proč bych nemohl mít dítě, a tomu se tak zasmějou, že plácám. (Vítek, 23)

Jedním z nepřehlédnutelných zjištění výzkumu byla míra vlastního přesvědčení, sdílená více než polovinou dotázaných mužů, že jako gay muži by nebyli „správnými rodiči“. Tato představa byla podpořena za prvé argumenty o morální problematičnosti homosexuální orientace potenciálních rodičů, a za druhé genderově stereotypními argumenty o větší „přirozenosti“ žen (ať heterosexuálních, či lesbických) jako rodičů. Ze všeho nejčastěji však respondenti vyjadřovali obavy o nerušené dětství svých dětí poukazováním na odmítání ze strany společnosti, kterému by jejich děti mohly čelit právě a primárně „kvůli homosexualitě svých rodičů“. Drtivá většina respondentů byla přitom přesvědčena, že hlavní „problém“ jejich potenciálního otcovství leží na straně společnosti. Přesto téměř dvě třetiny respondentů tomuto odmítání přikládaly tak velkou váhu, že pro ně negativní postoj společnosti hrál velmi zásadní roli při přemýšlení o „správnosti“ a „přijatelnosti“ vlastních rodičovských tužeb.

Někdy mě napadá, že jsem sobec. S tím právě, že by vlastně ten vliv té společnosti na to dítě mohl být nepříznivý. Tím, abych uspokojil tu svoji potřebu, touhu po dítěti, tak vlastně bych mohl třeba uškodit i psychický strážce, že by s tím měl (to dítě) v určité komunikaci se společností vlastně problém. (Martin, 39)

Pokud by dítě vychovávali dva muži, byl by to ten nejhorší případ, dvě ženy, to už ta většinová společnost líp snese. Ale v očích společnosti, to dítě opravdu ve škole by bylo chudák. Pokud by se tedy toto dostalo na veřejnost. To se samozřejmě většinou dozví hned. Hodně bych se rozmýšlel, jestli v takovémto prostředí dítě mít. Určitě ta zodpovědnost vůči dítěti tam je vždycky. Ať už ho přivedu na svět, nebo osvojím, ale přenáším na něj i svůj život a nerad bych, aby kvůli mě trpěl někdo nevinný, když to řeknu takhle přeneseně. (Toník, 50)

Vysokou míru obav ze šikany a homofobie, kterým by čelili jejich potenciální potomci, zmínili do jednoho všichni respondenti této studie.

Většinou řešíme dvě věci. A to je způsob, jakým toho docílit (mít děti), a pak jestli je to vůbec správné to chtít. Teď možná docházíme k tomu, že nás mínění té společnosti ovlivňuje. Řešíme prostě, jestli to dítě by s tím nemělo celoživotní problém, že táta a táta jsou teplý. Že by je ta společnost odsoudila. ... Paradoxně váhám sám. Nejsem schopný si odpovědět na otázku, jestli by pro to dítě třeba nebylo lepší být v děčáku než tohle. ... Ne z pozice ode mě, ale od společnosti, jestli by to dítě netrpělo, hlavně v dětství, a pak by se to od toho odvíjelo do dospělosti, když by v dětství mělo nějaký trauma. Ve škole šikana a tak. (Petr, 24)

Určitě. (Šikana a odmítání společnosti) je argument, proč to dítě neadoptovat. Jednoznačně. On to není jediný argument, proč ho mít nebo nemít, ale je dost silný ve chvíli, kdy víš, že to dítě by trpělo tak strašnou šikanou ... Myslím si, že sice doma by mělo velkou podporu, a vychovávali by ho, aby byl silný, v pohodě, vyrovnal se s tím, ale to dítě by trpělo, a myslím si, že by bylo daleko lepší, když už by to dítě tak chtěli, aby odjeli z Česka, třeba do Německa, do Anglie, do Švédska, do Španělska... (Dalimil, 25)

Dalimilův názor je zajímavý nejen v tom, že automaticky spojuje země s širší legislativní úpravou gay a lesbických svazků, včetně možnosti adopce, s jistotou či zárukou tolerantnějšího postoje veřejnosti k homosexuálnímu rodičovství, i když taková přímá korelace neexistuje. Několik dalších respondentů možnost odstěhování do zahraničí explicitně zmínilo jako jednu ze svých eventuálních rodičovských strategií:

... plánuji se pravděpodobně přesídlit do Norska, které institucionalizovalo registrované partnerství už v roce 1993, takže tam ty podmínky (pro rodičovství) jsou trochu lepší než tady. Ty podmínky ... nejsou zas až tak úplně dokonalé, nicméně přinejmenším ten pohled veřejnosti je úplně jiný než tady, když už tam nějakých těch 13 let ta instituce je. (Filip, 20)

(S partnerem) jsme uvažovali o možnosti přestěhovat se do země, kde je to možné (adoptovat dítě). V tuto chvíli asi k tomu nemám až takovou motivaci, ale dovedu si představit, že by to mohlo někdy přijít. (Martin, 39)

Výše artikulované obavy z odmítání a šikany jsou také v přímém rozporu s přesvědčením většiny respondentů, že homosexualita je v České republice velice dobře společensky tolerovaná, že jako gay muži se necítí diskriminováni ani v práci, ani ve společenském životě. „Já si nemyslím, že by tady byli gayové diskriminováni, to v žádném případě. S takovýmhle problémem jsem se nikdy neseťkal,“ vyjadřoval Ivo (26) pocity a postoje většiny respondentů. Přesto, později v rozhovoru Ivo uvedl jako největší překážku gay otcovství, že „pro mě osobně je nejvíc omezující postoj společnosti,“ což by „stoprocentně“ byl důvod, „proč si dítě nepořídit, protože to dítě by bylo neuvěřitelným způsobem bité na tom, že jej vychovávají v gay páru.“ David (29) děti mít nechce, i když „s (jeho) sexuální orientací to nijak nesouvisí,“ a také je přesvědčený, že jako gay není vystavený žádné diskriminaci. Pracuje jako tiskový mluvčí v jedné významné a veřejně známé firmě a práce ho zcela pohlcuje. „Brutálně se omezit, ve všem, v kariéře, to prostě nechci. Také nechci řešit tu roli, kdo by zůstal doma.“ S přítelem mají životy nastavené tak, že „ani jeden z nás by nechtěl to, k čemu se obětují ženy, s velkým respektem k nim.“ Vlastní děti prostě pro ně nejsou prioritou. Přesto i David jedním dechem dodává, že „větší pravděpodobnost šikany“ a společenského vyloučení, které by bylo dítě gay otců vystaveno, je rozhodně „důležitý podpurný argument, proč dítě nemít.“

6. Paradoxy „podmínečné tolerance“

Výše zmíněné morální dimenze gay otcovství, často artikulované v různých pasážích jednotlivých rozhovorů až kontradikčně, představují vedle genderových postojů zcela jednoznačně nejrozporuplnější aspekty odpovědí respondentů. Jak již bylo řečeno, všichni respondenti vnímali otázku gay otcovství v naší společnosti jako tabuizovanou, odmítanou a nepřijatelnou. Na druhou stranu, téměř nikdo z nich se v České republice necítil diskriminovaný. A do třetice, zákaz adopcí či asistované reprodukce v zákoně o registrovaném partnerství respondenti vnímali převážně jako „nutnost“ a „politickou strategii“, nikoliv jako projev diskriminace či odraz homofobie ve společnosti. Ivo, který děti chce, byl přesvědčen, že „možná ještě nenastal ten pravý čas nastolit tuhle diskusi (o dětech)“ a nezačlenění těchto témat do zákona o registrovaném partnerství bylo správné, protože „ten zákon by (jinak) nikdy neprošel.“ Tyto rozpory odkrývají znepokojivou míru srozumění samotných gayů s tím, že explicitní a společností veřejně i legislativně deklarovaná diskriminace gay mužů a lesbických žen v otázce rodičovství je vnímána jako samozřejmost, která nijak neodporuje společenskému sebeujišťování o „české toleranci k homosexualitě“.

Je nicméně nepochybné, že uvědomování si této „podmínečné tolerance“, jak jsem ji nazvala v úvodu minulé pasáže, a její internalizace k určité pragmatičnosti či racionalizaci rodičovských tužeb vede. V již zmíněné slovinské studii, ze které vyplynulo, že zhruba 40 procent všech dotázaných gay mužů a lesbických žen nechce mít děti, Švab tyto výsledky interpretovala jako určitý indikátor potlačení vlastních tužeb mít děti ve společnosti, která není nakloněná alternativním rodinným modelům [Švab 2007: 218]. Výzkum postojů českých gay mužů k otcovství tuto „racionalizaci touhy“ nepotvrdil v oblasti samotného přání mít dítě. Jak již bylo uvedeno, 24 ze 30 dotázaných mužů odpovědělo, že si přejí mít děti, ať už své, nebo alespoň adoptované. Ze zbylých šesti pak ještě jeden další respondent uvedl, že „možná“, ale teď o tom neuvažuje.

Na druhou stranu, odpovědi respondentů zrcadlící obavy z reakcí okolí, jejichž příklady byly citovány výše, přesto zcela jednoznačně odhalily, že i u dotázaných českých gay mužů jisté regulační mechanismy rodičovské touhy fungují, zejména v oblasti morální „správnosti“ a oprávněnosti těchto přání. Navíc, míra internalizované homofobie a pocitů viny jde samozřejmě daleko za rámec samotné otázky gay rodičovství. Jeden respondent pod podmínkou anonymity zmínil, že jeho kamarád (který se také této studie zúčastnil a sám by rád měl děti), ukončil svou činnost jako vedoucí skautského oddílu, protože „byl přesvědčen, že (jeho homosexuální orientace) je pro ty děti něco škodlivého. ... Ale dost mu to chybělo a pak si to vyčítal.“

Je však nutné podotknout, že tato morální dilemata rozhodně nejsou nějakým specifickým českého či postkomunistického prostředí. Podobně začíná i čtenářsky velmi úspěšná americká kniha *A Gay Couple's Journey Through Surrogacy: Intended Fathers* (Cesta gay páru náhradním mateřstvím: plánování otcovství), která formou deníkových zápisků a životního vyprávění mapuje proces stávání

se otci gay páru, který se rozhodl pořídit si vlastní dítě prostřednictvím domluvy se ženou, která jim dítě porodila.

„Neustále jsme se ptali sami sebe, zda je to spravedlivé vůči našemu dítěti, že bude mít dva gay otce. Bude moci mít normální život? Bude jeho či její život jedno velké peklo, vyplněné nekonečným posměchem a úšklebky? Bude nás naše dítě jednou v budoucnu nenávidět za naši sobeckost, že jsme ji (nebo jeho) přivedli do této šlamastyky? Jsem vůbec schopný být dobrým rodičem? Přestanou mě někdy trápit tyto neustálé otázky?“ [Menichiello 2006: 1–2]

Také je zřejmé, že tyto morální otázky či zábrany rozhodně nemusí ústít v rozhodnutí gay mužů nemít kvůli nim dítě. Naopak, drtivá většina zahraničních poradenských publikací gay mužům právě ukazuje, jak se s takovými myšlenkami vyrovnat a jak je překonat. A i v rámci těchto rozhovorů někteří muži projevovali hlubokou míru sebereflexe a zodpovědnosti za svůj vlastní přístup k celé problematice, zejména pozitivní a uvědomělé vnímání vlastní gay identity jako nutného předpokladu zdravého a silného rodičovství:

Samozřejmě budu-li svoji orientaci tajit a budu chodit kanálama a žít dvojitý život, tak to hodně ovlivní i vnímání třeba mého okolí. Protože když nebudou vidět, že já jsem s tím srozuměn, tak si myslím, že potom je zatěžko přijmout i tu myšlenku, že bych měl mít děti. (Marosh, 30)

U českých respondentů bylo pro vyrovnávání se se společenským odmítáním gay otcovství poměrně podstatné sebevnímání respondentů jako aktivisticky uvědomělých a zaměřených. Všichni muži, kteří se v průběhu rozhovoru nějakým způsobem vymezili jako aktivní či alespoň informovaní a sledující aktivistické snahy různých „teplých“ organizací a sdružení, se zároveň považovali za zcela rovnocenně kompetentní a morálně přijatelné rodiče jako heterosexuální muži, i jako ženy (ať lesbické, či heterosexuální). Tito respondenti na sebe odmítali přebírat stigma společnosti a cítit se provinile či nějak zpochybňovat správnost svých rodičovských tužeb.

Myslím si, že zrovna dva gayové, kteří se mají rádi, tak z toho by naopak (to dítě) mohlo načerpat to, že se máme rádi, tak jako já jsem načerpal ze svých rodičů, že se mají nebo měli rádi, když otec ještě žil. Tím mě velmi oslovili a dali mi do zbytku mého života víru, že partnerství dlouhodobé, desetiletí trvající, je možné, že to není utopie. ... (Homofobní tlaky společnosti) spíš chápu jako výzvu pro sebe a pro mého partnera, že my bychom měli být schopní mu to (tomu dítěti) vysvětlit na nějaké jeho úrovni. Rozhodně by to nebyl důvod, proč to dítě nemít. Já jsem se jako dítě taky častokrát cítil nepřijatý svým okolím, z různých důvodů, a vždycky jsem to nějak zvládnul, a spíš bych řekl, že mě to posílilo, než oslabilo. (Vladimír, 36)

Hlavní roli by měl hrát především ten vztah těch lidí, a to vnější okolí, zvláště pokud je třeba nějak nepřátelské, spíš jako by mělo vést k utužení toho vztahu nebo řešení těch otázek vevnitř bez ohledu na to okolí. Ale to je možná prostě takový ten můj postoj, že kašlu na to, co říká okolí a dělám si to svoje. (Slávek, 27)

Na druhou stranu muži, kteří se ke společenským či politickým tématům gay identity stavěli spíše pasivně či odmítavě, projevovali tendenci negativní vnímání gay otcovství spíše přijímat a sdílet.

Rozdíl v těchto postojích respondentů nebyl veden ani podle vzdělání, ani podle věku, ale téměř výhradně podle identifikace aktivního či alespoň uvědomělého vystupování v rámci gay komunity a tematiky. Toto celkem jasné rozdělení se dá interpretovat jako důkaz vlivu komunitního prostředí na utváření pozitivních názorů a postojů k sobě samému a zároveň jako argument svědčící o důležitosti a stále potřebě otevřeně artikulované a organizované gay identity jako podpůrné sociální struktury. Nicméně, tato souvislost může mít také daleko pragmatičtější pozadí: lidé, kteří se politicky a sociálně angažují např. v gay hnutích, mohou mít díky tomu mnohem větší přístup k informacím ohledně gay rodičovství (např. znají výzkumy, které vyvracejí mýty o odlišnosti vývoje u dětí v homosexuálních rodinách apod.). Jinými slovy, nemusí tedy z jejich strany nutně jít jen o pozitivní identifikaci, ale o hlubší znalost problematiky.¹¹ Každopádně je jisté, že i když jednotnou homosexuální identitu jako sociální kategorii lze považovat spíše za důsledek společenské stigmatizace a diskriminace než za výsledek pozitivního historického formování gay a lesbické subjektivity [Goffman 2003; Warner 1999; Sokolová 2004; Takács 2007], její existence a artikulace je stále stěžejní podmínkou pro vytváření rovnoprávného prostředí pro pozitivní gay a lesbickou sebeidentifikaci a jejich následného pozitivního společenského vnímání.

7. Otcové a matky: reprodukční strategie a genderové postoje gay mužů

Jednou ze základních otázek výzkumu bylo, do jaké míry je z pohledu zkušeností, možností a potřeb gay mužů možné hovořit o *homosexuálním rodičovství* či do jaké míry je nutné striktně rozlišovat *lesbické mateřství* a *gay otcovství*. Pro většinu dotázaných mužů měla tato otázka dvě roviny. Prvotní reakce byla u většiny respondentů stejná: otázku rodičovství vnímali jako společnou problematiku gay mužů a lesbických žen, kterou je třeba legislativně řešit společně a na kterou je i většinovou společností nahlíženo stejně – odmítavě. „Je to otázka, která se týká komunity jako celku“ (Marosh, 30). Nicméně vzápětí se opět téměř u všech respondentů objevila druhá rovina této otázky, spojená s jejich vlastním potenciálním rodičovstvím. Tyto názory odrážely za prvé překážky spojené s bio-

¹¹ Za tento alternativní a velmi relevantní pohled na můj původní argument o propojení kladných postojů k rodičovství s pozitivní gay identifikací jsem vděčná anonymnímu recenzentovi SČ, jehož či její poznámku z posudku přijímám v plném znění.

logickým rodičovstvím samotných gay mužů, což dotázaní většinou vnímali jako limity, jimž lesbické ženy vystaveny nejsou. Dalimil (25) stručně vyjádřil to, o čem byli přesvědčeni všichni respondenti: „Ty ženský si můžou vždycky to dítě nějak pořídit. Je to jednodušší. Není to jednoduchý, ale je to jednodušší.“ Na druhou stranu se ale objevily i názory, že i pro muže platí, že „kdo hodně chce, tak si to nějakým způsobem zařídí ... a pak už je jim jedno, co všechno pro to budou muset udělat“ (Patrik, 26), i když těchto odpovědí bylo minimálně.

A za druhé se zde objevovalo genderově zatížené pozitivnější celospolečenské vnímání lesbických žen jako matek, které respondenti, opět všichni bez výjimky, cítili:

Mateřství lesbických žen je vnímané jako v podstatě přirozená věc. ... jako by to byla svobodná matka. ... Z hlediska toho, co je přijatelnější pro společnost, je, že ta žena bude vychovávat dítě sama, pokud bude svobodná matka, a pak je přijatelné i to, že tam bude ještě jedna žena to dítě vychovávat. (František, 28)

U těch leseb je to přirozenější než u těch kluků. Vyplyvá to z toho, že je plno svobodných matek. ... (Společnost) se na dívku dívá hlavně jako na matku ... žena se bere jako přirozený doprovod toho dítěte. (Martin, 39)

Z některých argumentů nicméně vyplynulo, že jsou i momenty, kdy se rozdílná míra společenského přijímání lesbického mateřství a gay rodičovství dá využívat strategicky a politicky pro podporu změny právních úprav:

Z toho aktivistického pohledu, je to trochu logické, protože i my sami (Gay a lesbická liga) si uvědomujeme, že pro většinu (společnosti) je přijatelnější představa výchovy dítěte dvěma ženami než dvěma muži. Takže tím pádem, i když se tato otázka někde zmiňovala, tak my jsme nebyli proti tomu, aby se to takhle zmiňovalo. Aby byly spíš akcentované ty lesbické ženy-rodiče než ti gay rodiče. Taky je to dané do určité míry tím, že když se to řeší třeba v médiích, tak se vždycky čeká nějaký životní příběh. Že my jim naservírujeme nějaký pár, který řekne: my jsme zamilované, vychováváme dítě a teď nám to ta většinová společnost nechce pořádně posvětit nějakým právním rámcem. (Slávek, 27)

Tadeáš strategičnost rozdělení vnímal trochu jinak než Slávek, nicméně i on byl přesvědčený, že důsledné rozdělování homoparentality na gay otcovství a lesbické mateřství může pozitivnímu posunu v celospolečenském vnímání gay a lesbického rodičovství pouze prospět:

Myslím si, že by to mělo být skutečně rozdělováno. Gay partnerství a lesbické partnerství má rozdílná specifika. Je to dáno genderovým rozdílem v pohlaví. Bylo by to asi kontraproduktivní, byť je to jedna menšina, aby lesbické partnerství a rodičovství hájilo a obhajovalo gay rodičovství, protože to by se mělo umět obhájit samo.

Tím, že je právě přijímáno tou společností rozdílně, tak by se měli rozdílně prezentovat tak, aby bylo zcela zřetelné, že to jde v obou případech, že to je v pořádku. Aby se nemohlo říct, jasně, tak to funguje u ženských, ale fakt si nedokážu představit dvě buzny, že by měli dítě. Tím, že se to bude prezentovat dohromady nebo když se budou o ta práva bít (jen) lesbická partnerství, tak nikdo neuvidí ten příklad toho gay otcovství. Pro prezentaci vůči mainstreamu by měl ten rozdíl být jasně patrný: že to je gay rodičovství a lesbické rodičovství. A fungují obě. (Tadeáš, 29)

Je nepochybné, že reprodukční, legislativní i společenská pozice a situace lesbických žen, které si v České republice přejí mít dítě, je nepoměrně snazší. Na základě odpovědí z této studie bych si dovolila argumentovat, že *právě proto* je u nás více lesbických mateřství než gay otcovství, a nikoliv proto, že gay muži o děti stojí méně než lesbické ženy.

V kontextu reprodukčních strategií je podstatné přesvědčení drtivé většiny respondentů, že i když o dítě velmi stojí, „není to možné“. Na rozdíl od životních příběhů gay mužů-otců a výzkumných studií v zahraničí, které dokládají, že přes fyziologický handicap, který jim zabraňuje porodit si dítě ve vlastním vztahu, jsou gayové spíše přesvědčeni, že mít děti je zcela normální a je pouze nutné najít tu správnou cestu k jejich získání, čeští respondenti v této studii explicitně a opakovaně zmiňovali svou „biologickou nemožnost“ mít dítě prostřednictvím sexuálního styku se ženou a nemožnost získat jej „legálními“, „akceptovatelnými“ či „běžnými“ prostředky:

Mít (dítě) není možné, běžnými způsoby, tak jsme to (s přítelem) spíše diskutovali v teoretické rovině a v podstatě jsme se shodli, že bychom to uvítali, pokud by to bylo nějakým způsobem umožněno. Kdyby to nebylo nic protizákonného, tak bychom to dítě chtěli. Byli bychom třeba ochotní si vzít nějaké dítě, které nemá rodiče. (Martin, 39)

Ta moje představa (že nemůžu mít dítě, i když bych ho chtěl) nebyla vůbec závislá na tom, jaká je legislativa, spíš v přímé závislosti na tom, že nejsem schopný pohlavního styku se ženou. Že já je nemůžu zplodit pro mě přirozeným způsobem, tím pádem je nemůžu mít. O adopci jsem v té době vůbec neuvažoval. (Vladimír, 36)

Některé názory vyjadřovaly frustraci hraničící s absurditou, jíž si však byl dotyčný sám dobře vědom:

Abych se přiznal, tak jedinou možnost, kterou spatřuju, ilegální, je prostě pořídít si s nějakou ženou dítě a nějakým způsobem docílit, aby soud přiznal dítě do péče mně. To znamená, kdyby třeba (ta žena) byla nějaký nespolehlivý člověk, třeba prostě alkoholička. Ale zas je docela riskantní hledat někoho takového a pořizovat si s ním dítě a navíc to prostě nejde. Takže to je jediná možnost, si myslím, a přesto je velice málo dostupná ... Nebo by stačilo, aby byla nemocná, třeba rakovinou. Dok-

toři by řekli dva roky života, tak to by pro mě byla perspektiva (smích). Ale je to hrozný. (Petr, 24)

I když Petrovu výpověď podle mého názoru nelze brát doslova, neboť byla vyřčena s velkou nadsázkou, „možnosti“, které Petr zmiňuje, odhalují hloubku diskriminace právních úprav adopcí a asistované reprodukce, jíž jsou gay muži v České republice vystaveni.

Mnoho výpovědí zároveň poukázalo na to, že myšlenkové rámce otcovství u mnoha gay mužů nebyly apriori nastaveny na bezdětnou budoucnost. Nicméně, disciplinační účinek celospolečensky prosazovaného vnímání gay identity jako automaticky bezdětné se negativně odrazil i do sebevnímání vlastních reprodukčních schopností a možností gay mužů. Jinými slovy, coming out, i když s plodností gay mužů jako takovou nemá nic společného, představoval v odpovědích respondentů důležitý zlom, který v podstatě mění biologickou reprodukční schopnost na společenskou reprodukční neschopnost.

Někteří kluci, co znám, řekli, že jako děti chtěli (mít potomka), a v okamžiku, kdy si uvědomili, že jsou teple, tak jim najednou došlo, že je mít nemůžou. (Dalimil, 25)

Předtím jsem si představoval, že prostě najdu nějakou pěknou holku, vezmeme se a budeme mít děti. Ale po vyoutování bylo jasné, že takovýmhle způsobem to nepůjde, nebude, a že tím pádem bych musel řešit nějaké jiné způsoby. Že bych hledal náhradní matku, to je otázka, která se mi nechci říct hodně přičila, ale připadla mi hrozně krkolomná, hrozně umělá, plná spousty úskalí, problémů a že bych se bál do toho jít. (Slávek, 27)

Toto „přeprogramování“ na bezdětnou budoucnost, které se jeví jako nevyhnutelné až po coming outu, považuji za velmi zajímavé a cenné zjištění této studie, neboť odkrývá aspekt coming outu, jenž zatím nepřitahoval žádnou výzkumnou pozornost – skutečnost, že coming out může hrát (a možná nejen u mužů) velmi důležitou roli v proměně vnímání vlastních rodičovských ambicí a tužeb.¹²

Alternativní modely rodin, které by např. zahrnovaly jak pár lesbických žen, tak pár gay mužů, kteří společně vychovávají dítě, jsou zatím v české společnosti neviditelné. Tyto rodiny nicméně samozřejmě existují. V rámci tohoto výzkumu samotného jsem narazila na minimálně tři rodiny, které tímto způsobem fungují. Další byly zmiňovány samotnými respondenty, kteří tato rodinná společenství osobně znají.

Znám pár lidí, kteří takhle fungují (vychovávají po domluvě dítě s lesbickým párem), a záleží to jenom na vynalézavosti. Spíš si myslím, že je to pořád výsadou

¹² Anonymnímu recenzentovi/ce SČ patří poděkování za apel na vyzdvížení důležitosti tohoto argumentu.

těch nejodvážnějších a experimentálních, není to (gay otcovství) u nás považováno za normální, a to si myslím, že je hlavní problém. (Patrik, 26)

Polášková ve své studii zmiňuje další dvě takové „skupinové“ rodiny [Polášková 2007: 206]. Nicméně, ani jedna ze tří alternativních skupinových rodin, o kterých osobně vím já, se z důvodu anonymity nechtěla do výzkumu zapojit a všichni rodiče projevili explicitní nezájem o jakoukoliv medializaci jejich reprodukčních a rodičovských strategií. Domnívám se, že tato „dobrovolná neviditelnost“ a úzkostlivé střežení anonymity a soukromí těchto rodin není nepodstatné. Naopak. Vypovídá celkem jasně o prostředí, v němž tyto rodiny žijí, a podmínkách, ve kterých se snaží realizovat své rodičovské a výchovné ambice.

Podstata a výhoda této „párové“ či „skupinové“ domluvy spočívá v tom, že dítě za prvé zná svého otce, za druhé žije ve stabilním a láskyplném prostředí komplexní rodiny, která o něj citově i finančně pečuje, a za třetí je dítě obklopeno dostatečným počtem a rozmanitostí osobnostních vzorů. Nicméně, tato volba samozřejmě není pro každého, ne pro všechny gay páry otců a lesbické páry matek je citově a prakticky možné se o dítě „dělit“ s jiným párem. Plno párů i jednotlivců tuto strategii odmítá právě proto, že své dítě chtějí vychovávat pouze v uzavřeném rodinném prostředí se svým partnerem či partnerkou, stejně tak, jako tomu je u heterosexuálních párů, které také dítě buď získají prostřednictvím asistované reprodukce, adoptují, či přijmou za své od své/ho partnera/rky. Pro většinu respondentů z této studie nebyly alternativní rodiny s lesbickými páry příliš lákavou výhlídkou:

Ne, to mě teda vůbec nepřitahuje. Možná, že to je moje představa založená na vzpomínkách z mého dětství s mými rodiči, kdy jsem byl prostě zvyklý, že jsme všichni pořád pohromadě. Spíš bych řekl, že představa, že jsem jenom víkendový otec, je pro mě skoro nepřijatelná. ... To bych spíš pak chtěl zůstat úplně v anonymitě, jenom jako dárc. Ať si ty dvě lesbické partnerky to dítě mají spolu, který ze mě vzešlo, ale tak ať oni jsou teda ty rodiče. (Vladimír, 36)

8. Dvojitá stigma gay otců

Odpovědi studie odhalily, že vedle morálních dilemat otcovství, jež gay muži řeší v souvislosti s přesvědčením o šikaně a odmítání svých potenciálních dětí, jejich obavy ze společenského (ne)přijetí a zdrženlivé hodnocení sebe sama jako rodičů reflektují také obecný nedůvěřivý společenský postoj k otcům jako takovým, nezávisle na jejich sexuální orientaci, jako k potenciálním dobrým a kompetentním rodičům.

Já myslím, že ten otec je pořád vnímaný jako někdo, kdo není schopný starat se o to dítě, a není schopný prostě vychovávat sám to dítě. A o to víc potom ten gay, který ještě k tomu není otec, a nežije tím zdravým způsobem života. (František, 28)

Říká se často o chlapech, že chlapi obecně nechcou děti, že to jsou ty ženské, které to dítě chtějí a otěhotní, anebo si ho vyvzdorují, když třeba ho ten muž nechce. Otcovství vůbec není ve společnosti primárně součástí mužství. Takže o to méně překvapivé asi bude, že se to neočekává od gay mužů, kteří nežijí v heterosexuálních vztazích, plodných vztazích. (Aleš, 27)

(Lidi) si prostě myslej, že dva kluci můžou to dítě poškodit nějaký způsobem, až jako psychicky, emocionálně, že v tom dítěti můžou udělat zmatek, že to dítě bude kvůli tomu, že má dva otce trpět a podobně. ... Otec samoživitel, to se stává někdy, že to vznikne, ale dva kluci, kteří se milují a vychovávají dítě, to je o něčem jiném než sám otec samoživitel. ... (Já) v tom nevidím žádný zásadní rozdíl. ... (Ale) myslím si, že si všichni myslej, že žena je přizpůsobena k tomu, aby dítě vychovávala líp než otec nebo než kluk prostě. I když je to lesbička, tak pořád je to prostě spíš matka a pořád spíš lepší rodič než gay otec. (Vítek, 23)

V těchto odpovědích se objevuje propojený a násobený stereotyp údajné rodičovské nekompetence gayů na základě jejich sexuální orientace a jejich genderové nezpůsobilosti k rovnocennému rodičovství na základě jejich mužského pohlaví. V tomto kontextu se zcela jistě dá hovořit o zdvojené společenské stigmatizaci, která (potenciální) gay otce postihuje, v souvislosti nejen s odmítáním jejich sexuální orientace jako způsobilé k rodičovství, ale i s ohledem na stále problematické společenské vnímání otců jako takových jako méně povolaných rodičů.

Z odpovědí také vyplývá, že v okamžiku, kdy muž dítě nevychová sám, tj. jako předpokládaně heterosexuální otec samoživitel, ale explicitně v gay páru, tato stigmatizace „nekompetentního mužství“ jakoby se násobila. David byl dokonce přesvědčen, že zatímco u gay mužů se stigmatizace nekompetentního mužství a otcovství násobí, u lesbických žen společenská preference mateřství naopak stírá stigmatizační potenciál (homo)sexuální orientace ve prospěch ženské, a tudíž mateřsky „přirozené“, genderové identifikace:

Myslím si, že to je tou vžitou rolí ženy jako matky a jako vychovatelky dítěte, která je u nás silně zakořeněná. To souvisí i s rozvody a svěřováním dítěte, které se pomaličku polehoučku proměňuje, ale vždycky je vnímáno, že matka, i kdyby byla alkoholička a měla jednu nohu a půl těla, tak vždycky bude lepší matka než ten otec. A z toho důvodu, když jsou ženy dvě, tak to může být jenom lepší. Protože se zdvojí ta pozitivní role matky. A u těch mužů ta matka chybí. (David, 29)

Spolu s postupující přítomností a viditelností heterosexuálních otců, kteří jsou na procházce, nákupu či u doktora se svými dětmi, bude zcela jistě přibývat nejprve obdiv, a poté určitá lhostejnost k mužům s dětmi ve veřejném prostoru. Je otázka, nakolik je možné doufat, že z této společenské transformace genderové citlivosti, která již probíhá, by mohli profitovat i příští gay otcové. Každopádně je

ale zřejmé, že gay otcovství by mělo být zkoumáno nejen jako součást „homosexuálního“ rodičovství a v souvislosti s lesbickým mateřstvím, ale také – možná především – v rámci diskusí a výzkumů o proměnách otcovství.

Pokud se v rámci genderových postojů respondentů dal vysledovat nějaký společný názorový trend, pak to bylo nepochybně právě přesvědčení, že „žena a mateřství k sobě jde nějak blíž než teda kluk a otcovství“ (Marosh, 30). Dotázaní hromadně zastávali názor, že ženy jsou biologicky uzpůsobenější k rodičovství než muži a jejich mateřská role je „přirozená“. „Žena je ta, která je nohama na zemi, pečuje o domácnost ... Má k tomu lepší předpoklady“ (Patrik, 26). „Kluci nemají tolik (vyvinuté) mateřské pudry jako holky“ (Šimon, 25). „Ta holka přeci jenom má v sobě ty geny ... vidíš jí to na očích, že by to dítě chtěla, kdežto u kluků je to na málokterým vidět“ (Marcel, 32). Nesmírně zajímavý byl postoj Filipa (20), který svým vlastním příkladem argumentoval, že mateřské touhy jsou zcela rozdílné než touhy otcovské:

Když já uvažuji o svém partnerovi, nebo když vůbec vybírám partnera, tak se dívám na to, jaký by byl otec. Když s někým mám sexuální styk a je to zrovna ten dobrý, potenciální otec, tak mě řekněme vzrušuje představa toho, že mě oplodňuje, a že spolu budeme mít dítě. ... A kdyby to bylo možné, tak bych nebyl proti tomu to dítě nosit. Takže proto si myslím, že tohleto je specificky mateřské.¹³

Mužskou touhu po dítěti respondenti také neodmítali, ale většinou ji vnímali jako z podstaty jinou: ne jako žensky „biologickou“, ale jako společensky „materialistickou“. „Je to určitá mužská ješitnost ... chlap je veden určitou touhou po sobě zanechat nějaké potomstvo“ (Ivo, 26).

Nemám biologickou potřebu mít dítě, ale určitě je mít chci. ... Je to společenská touha, protože je tam to, že pořád po sobě chcete něco nechat, chcete se o někoho starat, chcete někoho vychovat. (František, 28)

Lesbické ženy jsou, na rozdíl od gay mužů, podle mnohých respondentů také častěji ochotné dokonce popřít svou sexuální orientaci jen kvůli tomu, aby mohly mít dítě:

V okamžiku, kdy chtějí to dítě a jsou ve fázi toho, kdy to dítě mít budou, tak se někdy u nich projevují takové pochybnosti, jestli to dítě chtějí mít, jestli nechtějí tu rodinu. Jestli to není spojené s tím, že když budou mít to dítě, tak jestli by neměli mít tu řádnou rodinu, tj. pořídit si toho muže ... Nedovedu si moc představit, že gay

¹³ V tomto případě je však důležité mít se na pozoru při případné kategorizaci a interpretaci Filipových tužeb. Je dost dobře možné, že se jedná o promítnutí genderových stereotypů mužství a ženství *pouze* do samotného sexu souvisejícího s dynamikou moci (dominance a submise) při sexuálních aktech. (Za tento postřeh děkuji anonymnímu recenzentovi/ce SČ.)

muž v okamžiku, kdy by se rozhodl, že bude mít dítě, tak že by uvažoval o tom, že to dítě chce mít natolik, že by kvůli tomu navázal vztah s nějakou ženou a s ní měl to dítě a s ní potom žil. Zatímco u té ženy ano, a vycházím ze zkušenosti s několika lesbickými ženami. (František, 28)

Zatímco u chlapů to funguje tak, že ti chlapi si ze svých heterosexuálních vztahů odskočej za chlapama, tak ta lesbička si z toho lesbického vztahu odskočí, anebo se dohodne s klukem (že bude mít dítě). Ale když to vezmu ze svého okolí, tak se na základě řekněme nějakého puzení rozhodla jedna moje kamarádka prostě odejít ze vztahu s holčinou a začala žít s chlapem, kvůli tomu, aby spolu měli dítě a měli spolu rodinu. (Ivo, 26)

V tomto kontextu je velmi zajímavá skutečnost, že respondenti zcela ignorovali poměrně početnou skupinu homosexuálně orientovaných mužů, kteří v průběhu komunistického režimu založili heterosexuální rodiny (tj. v logice předchozího argumentu „popřeli svou sexuální orientaci, aby mohli mít dítě“) a i po uvolnění politické a společenské atmosféry po roce 1989 v těchto vztazích zůstali, zejména z důvodu společných dětí a jejich zabezpečení. Z výpovědí respondentů bylo přitom zřejmé, že o tomto fenoménu dobře vědí, neboť takové gay muže, otce a rodiny zmiňovali v jiných fázích rozhovoru. Tyto názory podle mého názoru odkrývají zakořeněné genderové stereotypy týkající se údajné ženské mateřské přirozenosti a jakéhosi pudového rodičovství.

Výše zmíněné stereotypy se také odrazily i ve výpovědích mnohých respondentů, že tuto otázku „s klukama ne(diskutují), spíš s kamarádkama“ (Vítek, 23). „Klukům jsem se to bál říct (že jsem gay), proto si myslím, že ženy budou určitě vnímat líp i to, že by gayové měli mít děti“ (Petr, 24). „Já jsem si vždycky myslel, že proti tomuhle by vystupovaly ženy, že žena-matka-lvice by vystupovala proti tomu, aby dítě vychovávali dva chlapi. Ale opak je pravdou. Většinou ty šovinistický chlapi jsou proti tomu.“ (Ivo, 26) Samozřejmě není důvod, proč by genderově stereotypní názory spojené s polarizovaným a komplementárním „biologickým fungováním“ žen a mužů, jež jsou ve společnosti obecně rozšířené a hojně replikované v médiích a veřejném diskurzu, měly být závislé na sexuální orientaci svých nositelů. Dá se i argumentovat, že je do jisté míry logické a ne příliš překvapivé, že mnoho gay mužů tyto názory zastává, případně i latentně, neboť z jejich nerovnocenné a hierarchické duality v naší společnosti jako muži profitují.

Na druhou stranu je velmi zajímavé a důležité, že si gay muži většinou velmi dobře uvědomují genderové stereotypy, které je omezují jako gaye a otce. Ze všeho nejvíce respondenti samozřejmě reflektovali ty roviny genderových stereotypů, v nichž sexuální orientace hraje zásadní roli. Bylo například pozoruhodné, do jaké míry se respondenti shodli, že *jakmile* již gayové nebo lesby děti mají, tj. *jakmile* se diskuse přenesla z biologické podstaty reprodukce na fungování rodiny a výchovné role v homosexuálních vztazích, gay a lesbická schopnost děti

vychovávat byla podle nich v podstatě stejná. A nejen to. Drtivá většina dotázaných, až na výjimky, byla také přesvědčena, že gayové a lesby jsou stejně kompetentními rodiči jako heterosexuálové a jejich rodiny stejně hodnotným a dobrým výchovným zázemím. Šimon (25) to vyjádřil lapidárně: „Vždycky jsem říkal, že když můžou dva heterosexuálové vychovat kvalitního homosexuála, tak proč by to nemohlo být naopak, že jo?“ Ve většině případů však respondenti své odpovědi na genderové otázky nevnímali jako rozporuplné a nijak nepropojovali, že se jedná o dvě strany stejné mince. Jinými slovy, že genderové stereotypy, které považují za diskriminační a omezující je jako gaye a otce, jsou založené na stejné argumentační a důkazové podstatě, jako názory, které oni sami zastávají v otázce mateřské přirozenosti a ženské „pudovosti“.

9. Závěr

Studie postojů gay mužů k otázce (gay) rodičovství a otcovství přinesla velmi cennou sondu do toho, jakým způsobem čeští gayové o této problematice sami přemýšlejí. Odpovědi dotázaných mužů odhalily (hetero)normativní tlaky a bariéry, kterým jsou gay muži v naší společnosti v otázce rodičovství vystaveni. Tyto tlaky mají genderové, i čistě homofobní dimenze, a právě gay muži jako potenciální otcové se nejčastěji ocitají na průsečíku obou těchto stereotypních a diskriminačních předpokladů.

Názory respondentů byly v mnohém vnitřně rozporuplné, často i logicky nekompatibilní s argumenty, které použili na jiném místě rozhovoru. Nicméně, to rozhodně neznamená, že samotné přemýšlení těchto mužů o těchto otázkách by bylo nelogické či povrchní. Patrik (26) to vyjádřil výstižně: „To není jejich vina, že by nebyli open-minded, připraveni. Ale neovlivní to, v čem vyrostli, to prostředí, odkud pochází. Chtě nechtě převzali spoustu (negativních) názorů.“ Tyto „převzaté názory“ logicky zahrnují nemožnost pozitivního nahlížení na drtivou většinu aspektů gay otcovství, tradiční genderové stereotypy o „přirozeném“ mateřství, ambivalentní vztah k roli a pozici otců ve společnosti, předvídatelné a spíše konzervativní přemýšlení o politických a občanských prioritách v rámci „gay mainstreamu“. Odpovědi respondentů tím pádem také představovaly minimum emancipačního potenciálu pro blízkou budoucnost. Na to, že velká většina dotázaných vyjádřila touhu mít dítě, byly jejich představy, jak tohoto cíle dosáhnout, velmi nesmělé, disciplinované a spíše teoretického rázu. Navzdory svým vlastním touhám, většina z nich souhlasila s postupnými kroky integračního procesu a měla tendenci ustupovat zjevným diskriminačním, až homofobním, tlakům většinového společenského smýšlení o gay otcovství potlačením vlastních představ, nároků a práv.

Z odpovědí respondentů vyplynula jako velmi podstatná realita skutečnost, že seriózní diskuse o reprodukčních a otcovských právech, možnostech a strategiích gay mužů nejsou v naší společnosti, často ani mezi gay muži samotnými,

na pořadu dne. Stále je to na rozdíl od zahraničí, kde fungují webové portály, podpůrné skupiny, publikační a informační aktivity, či právní a lékařské služby, bráno jako jakési sci-fi, ne jako téma pro vážnou diskusi, jako relevantní důvod k politické a společenské mobilizaci, a v neposlední řadě jako téma akademického zájmu. Na rozdíl od velmi viditelné a urgentní společenské diskuse, která se vede o možnostech a nedostacích asistované reprodukce, umísťování dětí do náhradní péče a adopcí u heterosexuálních párů, a ve značně zmenšené a zneviditelněné míře u lesbických párů, jdou tyto diskuse zatím zcela mimo postoje, zájem a potřeby gay mužů. Přitom minimálně tato studie naznačila, že touha po dítěti a rodičovství rozhodně není něco, co by gay mužům bylo cizí, ba ani příliš vzdálené.

Poznámka k transkripci

Tři tečky označují vynechanou promluvu, v závorce je vždy uvedena kontextuální informace, nikoliv vlastní výpověď mluvčího.

VĚRA SOKOLOVÁ je odbornou asistentkou Katedry genderových studií na FHS UK v Praze. Doktorát v historii a antropologii získala na University of Washington v Seattlu v r. 2002. Ve své výzkumné a pedagogické činnosti se specializuje na komparativní dějiny sexuality, feministickou a queer teorii, gay a lesbická studia, politiku identity a gender a vizualitu. Pravidelně publikuje v odborném tisku a v zahraničních antologiích, působí jako členka redakční rady časopisu *Gender*, rovné příležitosti, výzkum. Je autorkou odborné monografie *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia* (ibidem-Verlag 2008) a spolueditorkou antologie *Gender and Generation* (Litteraria Pragensia 2007).

Literatura

- Allen, Katherine, David Demo. 1995. „The Families of Lesbians and Gay Men: A New Frontier in Family Research.“ *Journal of Marriage and the Family* 57 (1): 111–127.
- Barret, Robert L., Bryan E. Robinson. 2000. *Gay Fathers: Encouraging the Hearts of Gay Dads and Their Families*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Blankenhorn, David. 1995. *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: Basic Books.
- Bozett, Frederick W. 1980. „Gay Fathers: How and Why They Disclose Their Homosexuality to Their Children.“ *Family Relations* 29 (April): 173–179.
- Bozett, Frederick W. 1993. „Gay Fathers: A Review of the Literature.“ Pp. 437–458 in Linda Garnets, Douglas C. Kimmel (eds.). *Psychological Perspectives on Lesbian and Gay Male Experiences*. New York: Columbia University Press. (Poprvé publikováno v knize Frederick W. Bozett (ed.). *Homosexuality and the Family*. Binghamton, NY: Haworth Press, 1989: 137–162.)

- Cameron, Paul, Kirk Cameron. 1996. „Homosexual Parents.“ *Adolescence* 31 (124): 757–776.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR. 2007a. „Češi o některých právech homosexuálních párů.“ [online]. Tisková zpráva ov70607. Praha: CVVM SOÚ AV ČR [cit. 3. 2. 2009]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100694s_ov70607.pdf>.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR. 2007b. „Jak jsou na tom Češi s tolerancí.“ [online]. Tisková zpráva ov70413. Praha: CVVM SOÚ AV ČR [cit. 3. 2. 2009]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100676s_ov70413.pdf>.
- Doležal, Jiří X. 2006. „Když revolucionáři zvítězí.“ *Reflex* 17 (13): 6–10.
- Dudová, Radka, Šárka Hastrmanová. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Sociologické studie / Sociological Studies 07:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Fábry, Hana. 2007. „Namiesto predslovu niečo o štátnej (ne)rovnici...“ Pp. 9–12 in Hana Fábry (ed.). *Triangel: homosexualita – spoločnosť – politika*. Bratislava: Museion a Občan a demokracia.
- Flowers, Paul, Katie Buston. 2001. „I Was Terrified of Being Different: Exploring Gay Men's Accounts of Growing-up in a Heterosexist Society.“ *Journal of Adolescence* 24 (1): 51–65.
- Goffman, Erving. 2003. *Stigma. Poznámky o způsobech zvládnutí narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Golombok, Susan, Fiona L. Tasker. 1994. „Children in Lesbian and Gay Families: Theories and Evidence.“ *Annual Review of Sex Research* 5: 73–100.
- Greenfeld, Dorothy A. 2007. „Gay Male Couples and Assisted Reproduction: Should We Assist?“ *Fertility and Sterility* 88 (1): 18–20.
- Johnson, Suzanne M., Elizabeth O'Connor. 2002. *The Gay Baby Boom: The Psychology of Gay Parenthood*. New York: New York University Press.
- Jórárt, Paula. 2000. *Lesbické ženy a gejovia v role rodičov*. Diplomová práce. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- Junek, Adam. 2006. „Utajení homosexuálové v české politice.“ *aktualne.cz* [on-line] 17. 3. 2006 [cit. 13. 1. 2009]. Dostupné z: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/politika/clanek.phtml?id=105612>>.
- Katz, Jonathan. 1990. „The Invention of Heterosexuality.“ *Socialist Review* 20 (Jan–March): 6–30.
- Kuhar, Roman, Judit Takács (eds.). 2007. *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Kuhar, Roman. 2003. *Media Representations of Homosexuality: An Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970–2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Mallon, Gerald P. 2003. *Gay Men Choosing Parenthood*. New York: Columbia University Press.
- Maříková, Hana (ed.), Marta Vohlídalová. 2007. *Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci*. Sociologické studie / Sociological Studies 07:11. Praha: SOÚ AV ČR, v.v.i.
- McGarry, Kevin. 2003. *Fatherhood for Gay Men: An Emotional and Practical Guide to Becoming a Gay Dad*. New York: Routledge.
- Menichiello, Michael. 2006. *A Gay Couple's Journey Through Surrogacy: Intended Fathers*. New York: Routledge.
- Miller, Brian. 1979. „Gay Fathers and Their Children.“ *The Family Coordinator: Men's Roles in the Family* 28 (4): 544–552.
- Morgen, Kenneth B. 1995. *Getting Simon: Two Gay Doctors' Journey to Fatherhood*. Putney, VT: Bramble Books.
- Nedbálková, Kateřina. 2005. „Lesbické rodiny: mezi stereotypem a autenticitou.“ *Biograf* 10 (38): 31–44.

- Nedbálková, Kateřina. 2007. „The Changing Space of the Gay and Lesbian Community in the Czech Republic.“ Pp. 67–80 in Roman Kuhar, Judit Takács (eds.). *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Oswald, Ramona F. 2002. „Resilience within the Family Networks of Lesbians and Gay Men: Intentionality and Redefinition.“ *Journal of Marriage and the Family* 64 (2): 374–383.
- Patterson, Charlotte. 1992. „Children of Lesbian and Gay Parents.“ *Child Development* 63 (5): 1025–1042.
- Polášková, Eva. 2007. „The Czech Lesbian Family Study: Investigating Family Practices.“ Pp. 201–215 in Roman Kuhar, Judit Takács (eds.). *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Popenoe, David. 1993. „American Family Decline, 1960–1990: A Review and Appraisal.“ *Journal of Marriage and the Family* 55 (3): 527–542.
- Rada vlády ČR: Pracovní skupina pro otázky sexuálních menšin. 2007. *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*. Praha: Úřad vlády.
- Sbordone, Albert. 1993. *Gay Men Choosing Fatherhood*. Nepublikovaná disertační práce. New York: City University of New York.
- Schacher, Stephanie, Carl Auerbach, Louise Silverstein. 2005. „Gay Fathers Expanding the Possibilities for Us All.“ *Journal of GLBT Family Studies* 1 (3): 31–52.
- Sember, Brette McWhorter. 2006. *Gay & Lesbian Parenting Choices: From Adopting or Using a Surrogate to Choosing the Perfect Father*. Franklin Lakes, N.J.: Career Press.
- Shernoff, Michael. 1996. „Gay Men Choosing to be Fathers.“ Pp. 41–54 in Michael Shernoff (ed.). *Human Services for Gay People: Clinical and Community Practice*. Binghamton, NY: Haworth Press. (Kniha vyšla také jako *Journal of Gay & Lesbian Social Services* 4, 1996, 2).
- Smith, Jonathan A. 1995. „Semi Structured Interviewing & Qualitative Analysis.“ Pp. 9–26 in Jonathan A. Smith, Rom Harré, Luk Van Langenhove (eds.). *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Smith, Jonathan A., Michael Larkin, Paul Flowers. 2009. *Interpretative Phenomenological Analysis: Understanding Method & Application*. London: Sage. (v tisku)
- Smith, Jonathan A., Mike Osborn. 2008. „Interpretative Phenomenological Analysis.“ Pp. 53–80 in Jonathan A. Smith (ed.). *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage.
- Sokolová, Věra. 2004. „A co děti?...: Gay a lesbické rodičovství.“ Pp. 81–96 in Lenka Formánková, Kristýna Rytířová (eds.). *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí.
- Sokolová, Věra. 2006. „Konceptní pohled na ‚sexuální menšiny‘ aneb vše je jen otázka správné orientace.“ Pp. 253–266 in Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková (eds.). *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Stacey, Judith. 2006. „Gay Parenthood and the Decline of Paternity as We Knew It.“ *Sexualities* 9 (1): 27–55.
- Stacey Judith, Timothy J. Biblarz. 2001. „(How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter?“ *American Sociological Review* 66 (2): 159–183.
- Strah, David, Susanna Margolis. 2003. *Gay Dads: A Celebration of Fatherhood*. New York: Tarcher.
- Šmídová, Iva. 2007. „Pečovatelské otcovství: rodinné strategie pro skloubení linií životní dráhy.“ Pp. 155–169 in Libuše Heczková et al. (ed.). *Vztahy, jazyky, těla*. Praha: FHS UK.
- Švab, Alenka. 2007. „Do They Have a Choice? Reproductive Preferences among Lesbians and Gays in Slovenia.“ Pp. 217–229 in Roman Kuhar, Judit Takács (eds.). *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.

- Švab, Alenka, Roman Kuhar. 2005. *The Unbearable Comfort of Privacy. The Everyday Life of Gays and Lesbians in Slovenia*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Takács, Judit. 2007. „It Is Only Extra Information...’: Social Representation and Value Preferences of Hungarian Gay Men.” Pp. 185–197 in Roman Kuhar, Judit Takács (eds.). *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Touroni, Elena, Adrian Coyle. 2002. „Decision Making in Planned Lesbian Parenting: An Interpretative Phenomenological Analysis.” *Journal of Community and Applied Social Psychology* 12 (3): 194–209.
- Valentine Johnny, Melody Sarecky. 2004. *One Dad, Two Dads, Brown Dad, Blue Dads*. New York: Alyson Books.
- Voeller, Bruce, James Walters. 1978. „Gay Fathers.” *The Family Coordinator* 27 (2): 149–157.
- Wardle, Lynn D. 1997. „The Potential Impact of Homosexual Parenting on Children.” *University of Illinois Law Review* 1997 (3): 833–919.
- Warner, Michael. 1999. *The Trouble with Normal: Sex, Politics, and the Ethics of Queer Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Whitehead, Barbara Dafoe. 1993. „Dan Quayle Was Right.” *The Atlantic Monthly* 271 (4): 47–84.
- Ziegler, Stacy. 2004. *Pathways to Parenthood: The Ultimate Guide to Surrogacy*. New York: Brown Walker Press.